

ВИЯВ ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОШЕНЬ СУБ'ЄКТА В АРХЕТИПНІЙ СИМВОЛІЦІ

Постановка проблеми. Розбудова державності України, побудова нового гуманного, демократичного суспільства висуває на передній план проблеми пов'язані з підготовкою компетентного фахівця, здатного адекватно сприймати зміни в суспільному житті, проявляти свідому активність, спрямовану на приведення власних внутрішніх резервів у відповідність до зовнішніх, іноді складних умов життя. Існування соціокультурних систем, світогляд суспільства, його соціальні інститути, традиції, обряди, соціальні цінності кореняться в колективній і індивідуальній психіці людей. Тому, дослідження будь-яких соціальних тенденцій логічно обертає дослідника до пошуку розуміння психічного життя суб'єкта.

Мета статті. Здійснити аналіз наукової літератури з проблеми вияву об'єктних відношень суб'єкта в архетипній символіці.

Аналіз останніх досліджень. Проблема об'єктних відношень та їх вияву на символічному рівні представлено у дослідженнях О. Кернберга [2], М. Кляйн [4], О. Ранка [7], К.Юнга [9], Е. Якобсон [11]. Ідеї К.Г. Юнга були використані в роботах Дж. Кемпбелла [7], Е. Ноймана [7] та ін, які використовували аналітичні методи для осмислення поведінки суб'єкта, вивчаючи міфи та казки. Огляд літературних джерел дозволяє констатувати, що самі ранні процеси розвитку психіки суб'єкта мають діадні властивості, тобто характеризуються полярністю. Така полярність, знаходить вияв у відношеннях суб'єкта з об'єктом, що здійснюється через символічний рівень.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті заявленої теми статті окреслимо поняття «об'єктні відношення» та «архетип». У словнику поняття «об'єктні відношення» окреслюється як: «відношення суб'єкта до світу, що являє собою складний і цілісний підсумок певної організації особи, як результат сприйняття об'єктів, тією чи іншою мірою пов'язаного з фантазуванням, і психологічними захистами» [5, с. 56]. У словнику практичного психолога об'єктні відношення окреслюються як: «спосіб сприйняття реальності, основа для формування емоційного та когнітивного досвіду особистості, стала послідовність взаємодії з іншими людьми» [8, с 159]. Отже, об'єктні відношення пов'язані із минулим досвідом суб'єкта та виявляються у взаєминах з іншими людьми на символічному рівні.

Архетип «прообраз, першопочатковий образ, ідея» [5, с. 35] Архетип – «це несвідомі первинні, історично початкові образи та ідеї з життя, культури, поведінки і діяльності первісного життя людини; архетипи постійно перебувають у колективному несвідомому та постійно виявляються в житті суб'єкта» [1, с. 231]. Таким чином, архетипи є елементами психіки особистості, які приховані у колективному несвідомому. Вони задають загальну структуру особистості та детермінують образи, що актуалізуються під час психічної активності суб'єкта. Тому, як духовне так і соціальне життя особистості несе архетипічний відбиток.

У концепції М. Малер [1], О. Кернберга [2], К. Юнга [9] та ін. загальним є положення про те, що самі ранні психічні процеси мають діадні властивості. За твердженням дослідників об'єктні відношення формуються на всіх стадіях психічного розвитку суб'єкта, що й відображається в його відношенні до оточуючого світу. Об'єктні відношення формуються на тлі внутрішнього конфлікту та завжди пов'язані з проблемою протиріччя. Стверджується, що внутрішні конфлікти, породжують відчуття дисгармонії суб'єкта, конфліктність, невротичні симптоми, корені яких знаходяться у первинній організації об'єктних відношень. За твердженням дослідників психоаналіз творчості суб'єкта є одним із важливих аспектів у пізнанні об'єктних відношень суб'єкта [7, с. 159].

М. Кляйн стверджує, що об'єктні відношення формуються в немовлячий період, коли актуалізуються амбівалентні почуття стосовно лібідного об'єкта. Така амбівалентність пов'язана з грудьми матері, які сприймаються дитиною як «хороші» або «погані» [4, с 564], що зумовлює подальше амбівалентне відношення суб'єкта до оточуючого світу. Дослідниця стверджує, що реконструкція пережитого дитиною досвіду відбувається на метафоричному рівні. М. Кляйн зазначає: «Хіба деколи «з піною біля рота» ми не намагаємося «втиснути» в іншого щось, як припускаємо, для нього корисне, чи не ми іноді «бризкаючи слиною», «обливали брудом» більш сильного конкурента, знищували іншого «градом звинувачень», прагнули любити так сильно, що бажали «з'їсти», «зжертви», «проковтнути» його. Для психотерапевта, дуже важливо дозволяти суб'єкту фантазувати, «спускаючись» у світ повсякденного досвіду, що увібрав в себе стародавню міфологію, архетипи несвідомого у вигляді виразів, символів, метафор» [4, с. 564]. Таким чином, М. Кляйн наголошує на зв'язку об'єктних відношень з архетипами за допомогою яких можливо «бачити» внутрішні детермінанти відношення суб'єкта до оточуючого світу.

Близької позиції дотримується Г. Салліван [7], який підкреслює, що пов'язані із задоволенням чи незадоволенням міжособистісні відносини формують у дитини сприятливий або не сприятливий образ об'єкта. Відбувається персоніфікація об'єкта (зокрема, матері) як доброго або злого, що надалі зумовлює комплексну

персоніфікацію як певний архетип, який створюється «для побудови стосунків у зовсім ізольованій міжособистісній ситуації» [див.: 7, с. 121]

Д. Кемпбелл, Е. Нойман [6] досліджують становлення свідомості через архетипічні стадії розвитку. Дослідники виділили ряд основних архетипів: мати (вічна і безсмертна несвідома стихія), дитя (початок пробудження із стихії колективного-несвідомого), тінь (те, що залишилася за порогом свідомості, несвідома частина особистості, іноді демонічний двійник), мудрий старий або стара (вищий духовний синтез, гармонізує свідому і несвідому сфери душі). Дослідники, спираючись на міфологічний матеріал, докладно розглядають архетипи Великої матері, Великого батька, Героя, Тіні, Аніма, Анімус та їх виявлення у житті суб'єкта. Дослідник Е. Нойман твердить, що первинні відносини з матір'ю (не тільки перші стосунки), а образ, прототип відносин в цілому «відділяються від матері», набуваючи архетипічного значення: нещасної жінки, чи чоловіка, рабині, раба, спокусниці, донжуана, невдоволеної домогосподарки, господаря тощо [6]. Такий архетип, фіксується у психіці суб'єкта в якості негативного образу, що й зумовлює певний тип поведінки відносно оточуючого світу

У контексті теми статті важливим є погляд К. Юнга на формування об'єктних відношень та їх вираження в архетипах. Дослідник твердить, що архетипи універсальні, вони можуть виступати в образах богів, міфів, казках та мистецтві. К. Юнг зазначає, що присутність у об'єктних відношеннях суперечливих тенденцій є наслідком соціалізації особи адже нівелюється інстинктивний рівень, що подібний до імунітету який рятує суб'єкта від дисгармонії [9]. Формування об'єктних відношень починається в утробі матері «Стадія уроборосу», де існує архетипічне несвідоме. В цей період існує почуття злитого, єдиного «Я» з матір'ю яке «дрімає» в уроборосі. З 30 місяців до 4 років, розвивається «Хтонічна стадія» свідомості, в якій активність «Его» залежить від тілесного досвіду і таким чином знаходиться під управлінням Материнського архетипу, що виявляється у символах монстрів, духів, драконів, морських істот тощо. Від 4 до 6 років, розвивається «Едіпова стадія» де виникають теми порятунку від чудовиська (батька), драконів чи навпаки лицарі тощо [1].

Відношення суб'єкту до світу за К. Юнгом на символічному рівні виявляється в суперечливих образах: божественного та демонічного, люблячого та караючого тощо. Дослідник наголошує, чим більше перевалювання в протиріччях соціальної спрямованості особи тим «могутніша тінь» та очікування негативу від оточуючих людей та життя загалом. Тінь, окреслює несвідомі бажання, несумісні із соціальними стандартами, це нижчий рівень свідомості. Архетип тіні уособлює темний бік «Я» суб'єкта, для якого характерна аморальність, негативізм та водночас він є виток спонтанності, творчості. К. Юнг окреслював архетип тіні через образи володаря світу, підземелля, темряви, зла. Подібний до архетипу Тіні є архетип Персони. Архетип Персони також сповнений протиріччями зокрема втілення норм культурної поведінки, що згодом перетворюються на соціальні штампи, кліше які паралізують спонтанність особистості та водночас є шляхом до успішної соціалізації [9]. Отже об'єктні відношення суб'єкта можуть знаходити вияв у таких архетипах як Тінь (недовіра, сумніви, страх), Персона (очікування, норми тощо), що являють собою відношення суб'єкта до себе та оточуючого світу.

Т. С. Яценко [10], стверджує, що суб'єкт виносить із сім'ї певний емоційний клімат, який єднає його з лібідним об'єктом. Така сімейна атмосфера може набувати об'єктності, тобто перенесення на інші актуальні ситуації, тим самим породжуючи деструктування стосунків. Об'єктні відношення виявляються у тому, що інша людина сприймається не як індивідуально-неповторний суб'єкт, а об'єкт, який повинен задовольняти потреби, нереалізовані для даного суб'єкта у дитинстві зі значущими людьми. Емоційні травми, отриманні суб'єктом у взаємодії із лібідними об'єктами, фіксуються і психіка шукає відповідну реалізацію в заміщеннях. Тому об'єктивувати глибинно-психологічні передумови формування об'єктних відношень можливо за допомогою психоаналізу творчості суб'єкта, зокрема, психомалюнків, тематичних малюнків, які є невід'ємною частиною методу АСПП. Дослідниця стверджує, що архетипи, які виражають психічний зміст в образній формі, дають можливість досліджувати алогічний і часто ірраціональний зміст психіки [10]. Нижче представлено порівняння символіки психомалюнків (учасників психоаналітичного процесу) за методом АСПП та архетипів, окреслених К. Юнгом. Психоаналіз малюнків проводиться в ході діалогу, який має психодіагностичну спрямованість. Здійснено порівняння таких малюнків та фото: рис. 1. «Архетип маски», рис. 2. «Я серед людей», рис. 3. «Архетип хреста», рис. 4. «Гармонія», рис. 5. «Архетип ураборосу», рис. 6. «Моя мрія»

Рис. 1. Архетип маски

Рис 2. Я серед людей

Рис. 3. Архетип хреста

Рис. 4. Покаяння

Рис. 5. Архетип уроборосу

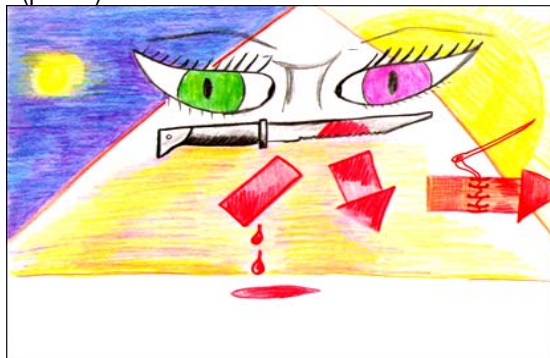
Рис. 6. Шлях мого життя

Наведені фото (1, 3, 4) та психомалюнки (2, 4, 6) дозволяють об'єктивувати спільність архетипної символіки визначеної К. Юнгом з символами психомалюнків. Так на фото 1. «Архетип маски» представлено традиційне зображення архетипу маски, що демонструє за К. Юнгом інтеграцію суперечностей. Такий образ являє єдність протилежних тенденцій адже символізує: захист, таємницю небуття, бажання слідувати вимогами соціуму та водночас слабкість, небажання підкорятися соціальним вимогам, символізувати драму та комедію тощо. На рис 2. «Я серед людей», автор малюнку представив свої відчуття серед людей які окреслив як страх та водночас бажання бути активним, прийнятим у соціальне життя. Маска представлена розділеною навпіл, як символ суперечності у відчуттях та прагненнях, що зумовлює внутрішню дисгармонію. Оточуючі люди також втілені в маску як: лицемірні, мінливі, агресивні.

Архетип хреста рис. 3. «Архетип хреста», представляє собою точку зіткнення божественного та демонічного, правого та лівого. На авторському малюнку рис. 4. «Покаяння» автор зобразив хрест, жінку біля нього та Божу матір. У процесі діалогічної взаємодії з'ясовано, що ці образи символізують відношення автора до оточуючого світу. Протагоніст твердить, що відчуває себе грішним, кається за свої гріхи та одночасно прагне покаяння оточення. Символ хреста для автора є, смерть, вічність, каєття за провини перед оточуючими людьми, грішність світу. Божа матір уособлює життя, віру, свободу вияву власних почуттів, творчість, що дає надію.

Символ уроборосу рис. 5. «Архетип уроборосу» є образом вічного повернення, колооберту часу, загибелі світу та водночас його відродження. На авторському малюнку рис. 6. «Шлях мого життя», також представлено дорогу у вигляді змії. Автор стверджує, що зобразив шлях життя у вигляді кола де відсутній початок та кінець. Наголошує, що життя сприймає як небезпечну дорогу, яка підіймається в гору або йде до низу. Люди ж які зустрічаються автором по дорозі життя є небезпечними, такими, що можуть зіштовхнути з дороги. Такий страх, виявляється у соціальній дезадаптованості, емоційній черствості, депресіях тощо.

Таким чином, об'єктні відношення знаходять вираження в архетипній символіці (хреста, маски, уроборосу та ін.) та набувають індивідуальної неповторності у символіці психомалюнків. У процесі аналізу психомалюнків спостерігається змістовно індивідуальна особливість символіки адже автори вкладають власний зміст даних образів: символ хреста представлено як провина та каяття, дорога - як небезпека, маска як стосунки з оточуючими, лицемірство тощо. Як приклад вияву об'єктних відношень у символіці психомалюнків наведемо уривок стенограми з протагоністом Л. (рис. 6)

Рис. 6. Людина яку я боюсь

Л.: На малюнку зображена людина, яка ламає, ріже ножем стрілу. Стріла символізує певні прагнення, наміри, енергію, а після розрізання стрілу доводиться зашивати (рис. 6).

П.: Можемо припустити, що є певний страх того, що хтось може перешкодити вашому просуванню до мети. Ви боїтеся, що це буде дуже боляче, кровоточитиме?

Л.: Я вже переживала біль, знаходячись в ситуації, яка відображена на рис. 10.

П.: Ми можемо спостерігати, як різні метафоричні образи виражають один і той же зміст. Ми бачимо ніж, який відрізає, що є чоловічим внеском. Чи це так?

Л.: Так, коли я малювала, то цей ніж більше мав відношення до батька.

П.: На нього, на його підтримку були покладені великі надії?

Л.: Так, і тому я відчувала такий біль (указує на краплі крові, що стікають зі стріли, рис. 10).

П.: Хто зашиває зламані стріли?

Л.: Я сама.

П.: Можна припустити, що ви якоюсь мірою боїтеся чоловіків, боїтеся того, що в них прихований потенціал, використовуючи який, вони можуть підрізати стріли. Ви залежні від чоловіків, від чоловіка?

Л.: Я боюся повторення тієї ситуації, яка склалася в батьківській сім'ї, – батьки «гальмують» один одного. Вони настільки залежні один від одного, що не можуть бути самостійними.

П.: Зшита стріла може символізувати надломлені устремління батьків?

Л.: Батьківські устремління виражає незашита стріла, що кровоточить.

П.: Чому очі на малюнку різного кольору і що вони символізують?

Л.: Маму і батька.

П.: Очі свідчать про рівні позиції батьків, але якщо звернути увагу на ніж, то, згідно архетипної символіки, це чоловічий символ. Ми можемо припустити, що матері властивий чоловічий потенціал. Чи може вона брати чоловічі функції на себе?

Л.: Мені іноді здається, що у мами більше чоловічого потенціалу, ніж у батька. Вона «підрізала» батькові устремління і наміри, як і мої (показує на стрілу, що кровоточить, рис. 6).

П.: Ймовірно, ви турбуєтеся, щоб з вашими устремліннями не відбулося того ж, що і з батьківськими (показує на стрілу, що кровоточить, (рис. 6). Чи можете ви промовити, де в реальному житті ви самі собі «підрізаєте» устремління?

Л.: Я думаю, що це пов'язано з ситуаціями розчарування.

П.: Ви говорили про те, що навчилися позбавлятися від ситуацій розчарування?

Л.: Я витрачаю багато енергії, щоб заповнити внутрішню порожнечу – зшиваю розірвану стрілу (рис. 6).

П.: Іншими словами, вас страхають розчарування. Можливі два варіанти: ви всіма силами уникатимете розчарувань, або ви самі їх провокуєте. Що більше вам властиво?

Л.: Скоріше другий варіант, і я не розумію, як так відбувається. Звичайно, мені здається, що розчарування провокують зовнішні обставини, але я думаю, що його формує і моє особисте.

П.: Значить, ви відчуваєте, що розчарування можна було б попереджувати. Можливо, не варто зближуватися з кимось настільки, щоб потім не розчаруватися?

Л.: Напевно.

П.: Що приводить до ситуації розчарування?

Л.: Можливо, захоплення людиною стимулює до зближення, а потім приходиться розуміння того, що вона звичайна.

П.: Можливо, ви думаєте, що ці люди допоможуть вашому кар'єрному «сходженню» (рис. 6)?

Л.: Так зазвичай і буває, але потім я розумію, що вони нічим мені не сприятимуть.

Уривок стенограми демонструє вплив подій дитинства Л. на формування об'єктних відношень. Малюнок рис. 6 презентує драму розчарування, руйнування власних устремлінь автора батьками. Символ ножа, що ріже стрілку (устремління) характеризує батька, на якого протагоніст поклала надії підтримки, захисту. Психоаналіз малюнку дозволяє стверджувати, що травма зламаних надій (відчуття слабкості, пригніченості) знайшла вияв у відчуттях розчарування в оточуючих людях. Автор на несвідомому рівні руйнує власні прагнення та цілі у житті, Л. руйнує стосунки з оточуючими людьми через страх емоційного зближення. Ніж для протагоніста символізує чоловічий початок тому Л. на несвідомому рівні зацікавлена у переживанні ситуації розчарування адже в ній відчуває силу та єднання з батьком. Отже аналізуючи психомалюнок протагоніста Л. можемо стверджувати, що такі символи як ніж, стрілка, голка, трикутник - символізують чоловічий початок та асоціюються автором із батьком, а надалі її відношенням до оточуючих людей.

Висновки. Таким чином, об'єктні відношення знаходять вияв на рівні архетипів: Тіні, Персони, Маски, Хреста тощо. Дослідниками наголошується, що психіка суб'єкта характеризується полярністю, це виявляється у його відношенні до оточуючого світу на символічному рівні (метафоричних виразах, творчості, зовнішньому вигляді тощо). Так переживання, що пов'язані з травмуючими подіями дитинства, витісняються але зберігають тенденцію до актуалізації у поведінці суб'єкта на символічному рівні. Наше дослідження дозволяє констатувати, що відношення суб'єкта до оточуючого світу може знаходити вияв у таких символах як: утроба – яйця, колодязя, ями, павутиння; руйнування – зруйнованого міста, війн, катастроф; емоційного дискомфорту – пекла, засохлого, зрубаного дерева, розбитого серця, сліз та ін. Отже, пізнавати глибинно-психологічні передумови формування об'єктних відношень можливо за допомогою психоаналізу творчості суб'єкта що знаходить вияв на символічному рівні.

Література:

1. Аналитическая психология и психотерапия : хрестоматия / [сост. и общ. ред. В. М. Лейбина]. – СПб. : Питер, 2002. – 512 с.
2. Кернберг О. Ф. Тяжелые личностные расстройства: Стратегии психотерапии / О. Ф. Кернберг : пер. с англ. М. И. Завалова. – М. : Класс, 2000. – 464 с.
3. Ключевые понятия психоанализа / [под ред. В. Мертенса : пер. с нем. С. С. Панкова]. – СПб., 2001. – 383 с.
4. Кляйн М., Айзек С., Райвери Дж., Хайманни П. Развитие в психоанализе / Кляйн М., Айзек С., Райвери Дж., Хайманни П. : [сост. и науч. ред. И. Ю. Романов]. – М. : Академический проект, 2001. – 512 с. Ранк О. Миф о рождении героя. – М., 1997. – С. 117 – 132.
5. Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис : пер. с франц. Н. С. Автономовой. – М. : Высш. шк., 1996. – 623 с.
6. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания / Эрих Нойманн : пер. с англ. А. П. Хомик. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 1998. – 464 с. – (Серия "Созвездия мудрости").
7. Психотерапевтическая энциклопедия / [под ред. Б. Д. Карвасарского]. – СПб. : Питер, 1999. – 743 с.
8. Словарь практического психолога / [сост. С. Ю. Головин]. – Минск : Харвест, 1998. – 800 с.
9. Юнг К. Г. Архетип и символ. – СПб., 1991. – 276 с.
10. Яценко Т. С., Глузман А. В., Калашник И. В. Глубинная психология. Тенденция к психологической смерти: диагностика и коррекция: [монография] / Под ред. Т. С. Яценко. – К.: ВИЦА ЩКОЛА – XXI, 2010. – 231 с.
11. Sullivan, H. S. The interpersonal theory of psychiatry. – New York, 1953. Stekel W. Neuros Angstzustande und ihre Behandlung. – Berlin; Wien, 1921.

Резюме. В статье произведен анализ проблемы презентации объектных отношений в архетипной символике. Внимание акцентируется на возможности познания объектных отношений путем психоанализа творчества субъекта. Устанавливается взаимосвязь объектных отношений и возможности их проявления на уровне архетипов, где они преобретают индивидуально-неповторную семантику.

Ключевые слова: архетип, объектное отношение внутреннее противоречие, бессознательное, психика.

Резюме. У статті проведений аналіз проблеми вияву об'єктних відношень у архетипній символіці. Увага акцентується на можливості пізнання об'єктних відношень шляхом психоаналізу творчості суб'єкта. Встановлюється взаємозв'язок об'єктних відносин та можливості їх прояву на рівні архетипів, де вони набувають індивідуально-неповторної семантики.

Ключові слова: архетип, об'єктне відношення внутрішнє протиріччя, несвідоме, психіка.